

NEOINSTITUCIONALIZAM, NEOLIBERALIZAM I
GLOBALNA FINANSIJSKA KRIZA

NEO-INSTITUTIONALISM, NEO-LIBERALISM, AND GLOBAL FINANCIAL CRISIS

VESELIN DRAŠKOVIĆ, Fakultet za pomorstvo u Kotoru,
Univerzitet Crne Gore

MIMO DRAŠKOVIĆ, Fakultet za pomorstvo u Kotoru,
Univerzitet Crne Gore

Apstrakt: O ekonomskim institutima i njihovom značaju za privredni razvoj napisano je dovoljno da bi se shvatila nealternativnost i prioritet njihovog realnog sinergističkog i pluralističkog funkcionisanja i jačanja. Veliki raskorak između teorijskih znanja i retorike o institutima, s jedne, i njihove slabe praktične primjene i sporog razvoja u post-socijalističkim državama, s druge strane, može se uglavnom pripisati interesnim motivima kreatora ekonomske politike i njihovih lobističkih krugova, kojima ne odgovara primjena regulatornih „pravila igre”. Primjena neoliberalnih monističkih institucionalnih recepata u zemlji njihovog porijekla, a onda i na globalnom nivou, pokazala je njihovu pogubnost i destruktivnost za privredu.

U radu se polazi od hipoteze da je potrebno hitno prevazilaženje svih kvazi-institucionalnih monizama (u koje spada neoliberalizam), koji imaju dogmatski, totalitarni i anti-razvojni karakter, jer je to preduslov za primjenu realne i pluralističke institucionalizacije kao jedine razumne alternative u kreiranju ekonomske politike i privrednog razvoja.

Ključne riječi: instituti, institucionalni pluralizam, institucionalna konkurencija, neoliberalizam.

Abstract: Abstract: Upon the economic institutions and their importance for the economical development, it has been written enough with an aim of understanding non-alternativeness and priority of their synergetic and pluralistic functioning and strengthening. The large disproportion between the theoretical knowledge and rhetoric about the institutes, from one side, and their weak practical application and slow development in post-socialism countries, from the other side, can be assigned to the interest motives of economic politics creators and their lobby's circles, for whom the regulator "game rules" are not suitable. The application of neo-liberal monistic institutional receipts in the country of their origin, and then on the global level, has showed their dangerous and destructivity for the economy.

The paper is based on the hypothesis that the immediate overcoming of all quasi-institutional monism forms (among which is neo-liberalism), which have dogmatic, totalitarian and anti-development character, is necessary, since it is the condition for application of real and pluralistic institutionalization as the only reasonable alternative in creating economic politics and economy development.

Key Words: institutes, institutional pluralism, institutional concurrency, neo-liberalism

JEL Classification: B 52; E 11; F 02;
Original scientific paper; Received: March 22, 2009

1. Uvod

Odavno je u ekonomskoj nauci uočena pojava (koja je prerasla u manir mnogih ekonomskih istraživača) da se stvari ne nazivaju pravim imenom. Na taj način se vjekovima stvarao začarani krug *apologetike*, koja se često preklapala s *vulgarizacijom* (više svjesnom i interesno orijentisanom nego nesvjesnom i altruističkom). Smjenjivali su se naučni pravci i njihov uticaj na zvaničnu ekonomsku politiku. Kakve li istorijske podudarnosti (i ironije): 1873. godine se završila era *laissez-faire* liberalizma, a sto godina

kasnije, 1973. godine se završio period drzavnog intervencionizma i počeo je period neoliberalizma. Savremeni period obilježava razorna finansijska i ekonomska svjetska kriza, u kojoj državni intervencionizam pokušava da spasi uzdrmane privredne temelje izgrađene neoliberalnim receptima.

Ne postoji "ekonomska teorija za sve slučajeve života" (J. Hicks), ekonomisti su „tako često griješili" (Ashley) i nemaju „jedinstveno mišljenje" (J. B. Show), ali postoje neka dokazana ekonomska teorijska znanja i pravila ponašanja koja nijesu sporna. Jedno od njih je *institucionalni pluralizam*.

Shumpeter je smatrao da ekonomska teorija pati od *Rikardovog grijeba*, jer se formuliše na apstraktnim pretpostavkama, bez empirijske osnove. („*Ekonomske pojave su veoma složene, pa je neophodna primjena apstrakcije, kako bi se problem uopšte mogao sagledati*“ - Abraham Wald). Danas se tome može dodati tzv. *Krugmanov grijeb*, jer postoje teorije koje opisuju stvarnost bolje od standardne teorije, ali se, ipak, ne koriste u praksi ekonomske politike (npr. neoinstitucionalna teorija). Ako se tome doda „*oportunističko neznanje*“ (Myrdal) i *interesna orijentacija kreatora* ekonomske politike, jasno je kako se i zašto različite ekonomske teorije koriste za različite ciljeve u zavisnosti od političkih (apologetskih) kriterijuma. Naravno, postoji i selektivna primjena teorija (metodom dvojnih aršina) – jedna za kućnu, a druga za spoljnu upotrebu.

Sjetimo se da su liberalne i marksističke ekonomske teorije ustvari samo specifične verzije Rikardovog apstraktnog sistema. Kod Marksa država treba da nestane, a kod neoliberala je nešto slično – treba da bude *mikro*. Ali, istorija pokazuje da se u uslovima velikih svjetskih kriza odustaje od teorijskih ekonomskih recepata i da se iznuđeno pribjegava *državnom ekonomskom intervencionizmu*.

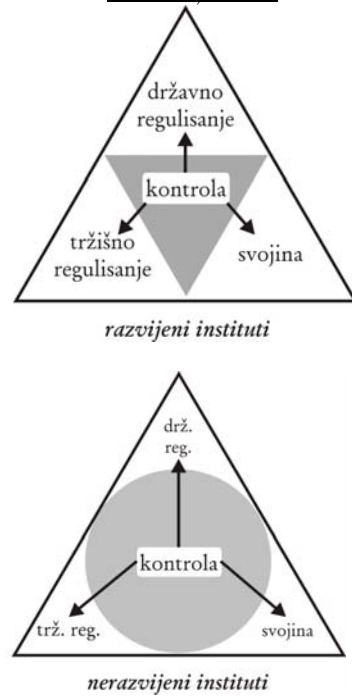
2. Elementarno institucionalno modeliranje

Dokazano je da je obavljanje ekonomskih aktivnosti je organizovanije i efikasnije, kad su preciznije definisani uslovi koji ih određuju. Instituti predstavljaju skup ograničenja (pravila, mehanizama i normi ponašanja) koje je stvorio čovjek zbog regulisanja uzajamnih političkih, ekonomskih i socijalnih dejstava. Riječ je o propisanim, usaglašenim i opšte prihvaćenim obrascima koji regulišu ljudsko ponašanje i predstavljaju sredstvo za prilagođavanje promjenama, minimiziranje entropije, rizika i neizvjesnosti. Oni predstavljaju regulatore i koordinate ekonomske aktivnosti koje se stalno ponavljaju, a sadrže pravila ponašanja i mehanizme koji obezbeđuju njihovu realizaciju.

Na slici 1. modeliran je različiti značaj i obim kontrole koja je potrebna u razvijenoj i nerazvijenoj institucionalnoj sredini. Vidi se da je stepen kontrole mnogo veći u nerazvijenoj institucionalnoj sredini. I u jednoj i u drugoj treba da postoje fleksibilni i stabilni međusobni odnosi i pozitivne povratne veze između svih ekonomskih instituta. Navedeni odnos mora karakterisati institucionalni sinergizam i institucionalna konkurencija. Veoma je opasno forsiranje razvoja pojedinačnih instituta, jer se onda radi o nepoželjnom i kontraproduktivnom institucionalnom monizmu kao obliku kvazi-institucionalizacije.

Institucionalne matrice države najvećim dijelom determinišu partije na vlasti. Distribucione koalicije kartelišu tržište i parazitarno razvijaju uticaj na javnu politiku, supstituišu obećano tržište monopolskom kvazi-konkurencijom i nezakonito prisvajaju državnu imovinu i/ili rentu, stvarajući enormno bogatstvo. Nominalno (formalno) postoje demokratske institucije, koje samo služe kao paravan (ventil) za ispoljavanje i realizaciju interesa distribucione koalicije. Nove „*elite*“ nemaju interes za jačanje institucionalne moći države.

Slika 1 : Značaj kontrole u razvijenoj i nerazvijenoj institucionalnoj sredini

Na slici 2. su prikazani različiti negativni uticaji na ekonomski institut državnog regulisanja (partijski, redukcija pravne države, izostanak kontrole, institucionalni vakuum i dr.), koji dovode do *fijaska državnog regulisanja*, i posledično do ograničavanja ekonomskih sloboda. Bez obzira na metodološku nekonzistentnost uopštene neoliberalne priče o tzv. „*mikro*“ državi (da li se misli na *socijalnu* državu, što bi značilo socijalne nejednakosti, ili na *pravnu* državu, što bi značilo minimum vladavine prava i redukciju ekonomskih sloboda, ili na *političku* državu, što bi značilo minimum parlamentarizma i demokratije, ili na *ekonomsku* državu), ako se posmatra samo ekonomski aspekt, jasno je da uvijek i svuda mora postojati državno regulisanje makroekonomskih instrumenata, koje reprezentuju odgovarajuća četiri oblika (instrumenta) ekonomske politike.

Slika 2 : Razni uticaji na državno regulisanje i osnovni neophodni makroekonomski instrumenti

Na slici 3. prikazani su razna negativna ograničenja koja utiču na ekonomski institut tržišnog regulisanja i deformišu njegovo djelovanje. Takođe su prikazane i posledice eventualnog izostanka institucionalne kontrole, koji dovodi do *fijaska tržišta*, a samim tim i do gušenja ekonomskih sloboda i zdrave konkurencije. Sve to skupa posledično dovodi do deformacije svih elementarnih tržišnih funkcija, što automatski utiče na krizu privrednog sistema i njegovo otežano funkcionisanje.

Slika 3 : Razni uticaji na tržišno regulisanje i osnovne tržišne funkcije

Na slici 4. su prikazani negativni uticaji deformisanog, neregulisanog i nekontrolisanog sistema svojine na realizaciju procesa privatizacije (koja može poprimiti grabeške karakteristike i pretvoriti se u *privatizaciju*), demotivaciju ekonomskih subjekata za efikasno privređivanje, redukciju svih svojinskih funkcija, neefikasnost strukture prava svojine, gušenje i degradaciju svojinskih principa ekskluzivnosti, univerzalnosti i prenosivosti. Sve to skupa se negativno manifestuje na preraspodjelu prava svojine, odsustvo potrebne specifikacije prava svojine i njihove efikasne zakonske zaštite. Posledično dolazi do raznih i snažnih destimulativnih uticaja na funkcionisanje privrednog sistema, što značajno doprinosi njegovom kriznom stanju i ekonomskoj depresiji.

Slika 4 : Negativni uticaji nekontrolisanog sistema svojine

3. Institucionalni monizam kao osnovni uzrok globalne ekonomske krize

Parcijalno i disfunkcionalno ukidanje instituta (deinstitucionalizacija), praktično je počelo u SAD 1971. *ukidanjem konvertibilnosti* USA\$. Taj proces je nastavljen ranih 80-im godina *finansijskom deregulacijom*. Počela je masovna kreacija hedginga (pokrića), a onda sve složenijih derivata, koji su pogrešno i uglavnom spekulativno upotrebljavani (preko kurseva, kamata, cijena akcija i kredita). Pravljeni su čak i derivati derivata. Rizik se lančano prenosio, a „obezbjeđivao“ se – *virtualnim finansijskim inženjeringom*. Ozbiljne regulacije, kontrole, direktiva, nadzora i transparentnosti – nije bilo. Potrošnja je velikim dijelom forsirana kreditima bez pokrića. Podaci govore da je finansijska sfera nominalno 40 puta veća od realne ekonomije (BDP), od toga 10 puta devizna tržišta i 30 puta tržišta derivata.

Neliberalna globalizacija je omogućila, bolje reći *nametnula* navedene spekulacije. Zašto? Zbog maksimalne koncentracije kapitala, jer je to fundamentalni i zamagljeni kredo neoliberalizma: 95.000 ljudi u svijetu raspolaže sa 13.500 milijardi dolara! To je više od 1/4 ukupnog svjetskog bogatstva proizvedenog u 2007. godini. Dakle, preraspodjela bogatstva (prihoda) je bila i ostala osnovna težnja i fundamentalni problem ekonomije!

Zašto su instituti (odnosno institucionalni monizam) uzrok globalne finansijske krize? Zato što je došlo do enormne i nekontrolisane potrošnje, banke nijesu kontrolisale kreditno poslovanje, investitorske firme su radile bez propisa, hipotekarni krediti su davani bez ralnog pokrića, lažno su predstavljani bilansi firmi, sigurni penzi-oni fondovi su zamijenjeni direktnim ulaganjem na berzama ... Ekonomska i institucionalna dijalektika se preokrenula – umjesto dobrih „*pravila igre*“ dominirali su „*dobri igrači*“. Sve je to bilo praćeno poslovnim nemoralom. Niko nije mario za riječi Gerarda Cavanagha: „*Ni jedan ljudski institut ne može dugo egzistirati bez postojane saglasnosti o tome šta je etički ispravno, a šta pogrešno!*“! Individualna sloboda shvaćena kao racionalno ekonomsko ponašanje, koje u interpretaciji neoliberalne misli odgovara tržišnoj slobodi, predstavlja monističko-utopijsku viziju, jer je sasvim jasno da moraju postojati *ograničenja* u pogledu zakonitosti, moralnosti, nenanošenja štete drugima i sl. Tih ograničenja (instituta) nije bilo, pa su finansijske transakcije tekle nekontrolisano, spontano, akcelerirane interesima lakomih i neobuzdanih pojedinaca i grupa.

Dogodilo se ono najopasnije - maligni razvoj pojedinačnih (čak i virtualnih) instituta, bez poštovanja instituta kontrole u sopstvenom institucionalnom (tržišnom) ambijentu, ali i u ukupnom institucionalnom okruženju (državnom i svojinskom). I opet: zašto? Zato što je dominirala neoliberalna ekonomska motivacija, koju su mnogi okarakterisali kao *interesnu pohlepu*, jer se pretvarala u zlokobni elitistički nagon (pokretačku snagu) za brzo ostvarenje i uvećavanje bogatstva, a posledično i moći, koja uvijek teži *svemoći* kao institutu *totalne kontrole!* Pošto je ideologija totalitarizma i dominacije zajednički imenilac svih oblika imperijalizma, može se izvesti uslovni zaključak da

se radilo o formiranju novog tipa *imperijalizma* postindustrijsko-neoliberalno-virtualnog tipa, u čijoj se srži nalaze piramidalna finansijska i tehnološko-organizaciona zavisnost i odgovarajuća eksploatacija. Prethodni tipovi imperijalizma bili su kolonijalni (geografski) i neokolonijalni (industrijski), a neoliberalni tip se u navedenom kontekstu može okarakterisati kao *postkolonijalna kolonizacija*, koliko god to ličilo na pleonazam.

Na taj način, postaju mnogo jasnije dvije rigidne dimenzije globalizacije – *geopolitička*, zasnovana na imperijalističkim motivima i interesima, i *eksploatorska*, prema nerazvijenim državama i pauperizovanim narodnim masama. Ako se sve to posmatra kroz prizmu Lenjinovog učenja o *„imperijalizmu kao najvišem stadijumu kapitalizma“* i Kondratjevljevo tumačenja da je *„kapitalizam vječan... preko cikličnog razvoja... dugih i kratkih talasa“*, realna slika svijeta dobija izoštrenu imperijalnu dimenziju. To je možda pravi odgovor za sukobljena mišljenja po pitanju postojanja formacijskih kategorija kapitalizma i socijalizma, odnosno za relativizaciju institucionalno prevaziđenih formacijskih tipova privrednih sistema (ako mješovita ekonomija nije dovoljan dokaz). Može tu dobro poslužiti i primjena kineske izreke da *„nije važno kakve je boje mačka, nego da lovi miševé“*. Uostalom, kapitalistički, socijalistički i postsocijalistički imperijalizmi nijesu zanemarljivi i u ekonomskom smislu se moraju razmatrati globalistički.

Čime se može pravdati i kako se može objasniti vulgarna i neobuzdana praksa na američkom tržištu nekretnina, koja dopušta odobravanje kredita ljudima bez dohotka, posla ili imovine, ogromni profiti uz male rizike ili odsustvo državne kontrole u finansijskim sistemima? Neodgovorno tržišno ponašanje je djelimično tačna, znači nepotpuna dijagnoza. Fijasko nije doživio samo ekonomski institut tržišnog regulisanja, nego i državnog regulisanja i korporativno-državne kontrole. Zato je neoliberalizam (kao institucionalni monizam, tj. „tržišni fundamentalizam“) u stalnom sukobu sa neoinstitucionalizmom (kao institucionalnim pluralizmom).

Da li je krizu izazvala samo *„zaludenost ljudi“* zbog interesne pohlepe, ili se, ipak, radi o *„smišljenoj strategiji kapitalističkog razvoja i širenja*, kojom se realizuje dodatna predispodjela bogatstva u korist već bogatih, privilegovanih i pohlepnih, kako u okviru kapitalističkog „centra“, tako i u odnosu prema „periferiji“? Da li je sav taj scenario bio moguć bez učešća (i odobravanja, činjenjem i nečinjenjem) državnih ljudi i organa, pa još tako svemogućé države u kojoj je sve to počelo i odrađeno? Teško nam je vjerovati da se radi samo o stohastičko-matematičkim proračunima virtualne stvarnosti od strane izolovanih pojedinaца (finansijskih „stručnjaka“), bez znanja (i pomoći) državnih ljudi, iza kojih stoje imperijalističke i neokolonijalne težnje za dominacijom, nejednakom razmjenom i raspodjelom. Teško je u ovom slučaju razdvojiti grešku od namjere onih koji veoma dobro razlikuju pojmove i metodologiju finansijskog i kreditnog ekonomskog ponašanja, da ne govorimo o prostom razlikovanju pojmova moralnosti i nemoralnosti, odgovornosti, neodgovornosti i Pareto efiksnosti.

Nije teško razlikovati zakonski definisanu ekonomsku slobodu od slobode djelovanja koja u pozadini ima amoralno, kriminalno, monopolsko, sociopatološko i drugo neinstitucionalizovano ponašanje. Pljačkaška vladavina piramidalnog kamatašenja je urušila bankarski, kreditni, hipotekarni i monetarni sistem, koji će lančanom reakcijom značajno uništiti investicioni i privredni sistem. „Inovaciona“ neoliberalna formula za tuđu upotrebu primijenjena je konačno i u zemlji porijekla „mesijanskog“ recepta, a rezultati su katastrofalni, prosto zapanjujući. Vrijeme će pokazati ko će sve platiti račune programiranog finansijskog ludila. Pošto u Ustavu SAD jasno piše da je država vlasnik bankara, postavlja se pitanje: zašto se onda dozvolilo da se kreditno-bankarski tokovi transformišu u monetarne, da ih nadvladaju i da se sve otrgne kontroli onih čiji je to posao po definiciji? Kako povjerovati da tako jaka vlada kao što je američka od početka procesa nije znala za jeftine kredite bez pokrića, kontrole i regulacije i moguće posledice od upotrebe najrizičnijih finansijskih instrumenata? Zar nije bila jasna granica reosiguranja jeftinih kredita za hipertrofisiranu potrošnju i pravljenje *„mjebura od sapunice“*, na bazi hipotekarnih, finansijskih, trgovačkih, građevinskih i fondovskih naduvavanja cijena prilikom kupovine nekretnina i raznih drugih luksuznih i skupih dobara? Kako je dozvoljeno da investicioni penzioni fondovi i drugih nestandardni zajmodavci preuzmu klasičnu ulogu banaka i finansiraju precijenjene hipoteke, uz nizak procenat rezervnog obezbjeđenja emitovanih kredita? Sve su to pitanja čiji odgovor implicira gore navedene sumnje.

Paralelno s finansijskim virtualnim spiralama, asimetričnim informacijama i odgovarajućim potcjenjivanjem rizika djelovao je faktor eksponencijske *hiperprodukcije tehnoloških inovacija*, čiji se životni ciklus stalno i brzo skraćuje, što dovodi do zagušenja tržišta, velikih transakcionih troškova i česte nemogućnosti realizacije, koja volens-nolens provocira nemogućnost vraćanja kredita.

Savremena ekonomska kriza je sistemskog karaktera, kombinovana sa cikličnim sudaranjem tzv. Kondratjevjevih „dugih“ talasa, što predstavlja događaj koji se ponavlja već četvrti ili peti put za poslednja dva vijeka. Više „kratkih“ cikličnih talasa i finansijskih kriza je registrovano od 1970. do danas. Savremena kriza će biti dugoročna, razorna, globalna, vjerovatno otrežnjujuća. Procjene da će 2009-2010. biti vrh krize i da će depresija trajati do 2012-2013. su paušalne, jer će njen tok zavisiti od mnogih faktora uticaja koje nije moguće precizno prognozirati. Jedino se mogu prognozirati razorne posledice krize: duga destabilizacija fondovskih tržišta, veliki gubici banaka i likvidacija mnogih od njih, rast inflacije i prelaz na stagflaciju, značajno poskupljenje kapitala, smanjenje agregatne tražnje, pad industrijske proizvodnje i trgovine, veliki porast nezaposlenosti, neminovni porast državnog intervencionizma i naturalizacije privrede, prateći porast monopola i sl.

Izlaz se mora tražiti u industrijskim inovacijama, primjeni alternativnih izvora energije, oživljavanju proizvodnje, strogoj kontroli finansijskih operacija, formulisanju nove razvojne paradigme, mnogo većoj institucionali-

zaciji, rješavanju globalnih problema i povećanoj ekonomskoj disciplini (racionalnosti). Ovim nije iscrpljen spisak potrebnih mjera, jer se, pored ostalog, izlaz mora tražiti i u promjeni razmišljanja i ponašanja bogatih i moćnih, u svođenju ekonomskog ponašanja na realne, moralne, civilizacijske i institucionalizovane okvire, u stvaranje kompetentne ekonomske teorije i odgovarajuće ekonomske politike, koja će iskreno (a ne retorički) favorizovati tržišnu konkurenciju, uz uvažavanje datih okvira i relativizovanje tržišnih ograničenja. Bez mitologije, ideologije, dogmatike i ekonomskog klockotrizma zasnovanog na interesnoj retorici dvojnih aršina.

4. Neoliberalizam vs. institucionalizacija

Praksa latino-američkih, azijskih i većine postsocijalističkih država pokazala je svu iluzornost uvezenih neoliberalnih makroekonomskih recepata u uslovima neodgovarajuće i pseudo-institucionalizovane mikroekonomske stvarnosti. Savremena globalna finansijska i ekonomska kriza je dodatno i ubjedljivo dokazala njihovo pogubno dejstvo, čak i u zemlji njihovog teorijskog porijekla. Urušena je mistična vjera u čarobnu samoregulišuću moć tržišta, u taj prozirno-monistički i interesno orijentisani entuzijazam nekonzistentnih neoliberalnih modela ekonomske politike. Ideja i mit *nekontrolisanog i svemogućeg tržišta* (neoliberalni *perpetuum mobile*) vratila se kao bolni i otrežnjujući bumerang, najzad, i kreatorima navedenog modela, koji već tri decenije preporučuju svijetu ono što sami ne primjenjuju - sve privatno je dobro, a sve državno loše.

Vulgarizovani model neoliberalne ekonomske politike koji je forsiran u tranzicijskim državama ni po čemu ne odgovara teorijskom modelu "punokrvnog" integralnog tržišta i hayekovsko-friedmanovskim idealima.

Utopijska vizija slobodnog tržišta i navodne „čiste“ konkurencije propovijedala je da takvo okruženje tobože „*prirodno*“ odgovara individualnoj slobodi. Zaboravilo se na činjenicu da kada sloboda nema moralna, zakonska, ekološka i druga društvena ograničenja, *poblepa* postaje pokretački nagon pojedinaca za bogaćenjem po svaku cijenu. Tako izopačeni individualizam je od strane pojedinih „*vještih i sposobnih preduzetnika*“ (tzv. „*efikasnih vlasnika*“) nametnut kao društvena i civilizacijska norma. Jasno je da je takav redukovani individualizam (privilegovanih) postao temelj formalnog *institucionalnog monizma* kao teorijske i ideološke podloge ekonomskog neoliberalizma (kojeg sam često nazivao *ekonomskim klockotrižmom*, u smislu „*prodavanja magle*“, bez posledica po prodavce). On je bio i ostao u direktnoj suprotnosti sa *institucionalnim pluralizmom*, a samim tim i sa realnom institucionalizacijom. U tome treba tražiti *osnovni uzrok* stvaranja i okostavanja širokog socio-patološkog kočionog mehanizma, koji još uvijek predstavlja nepremostivu prepreku jačanju i razvoju ekonomskih instituta u postsocijalističkim državama.

Totalno nepovjerenje u državno regulisanje nije ni logično ni produktivno, niti je primjereno rastućoj informatičkoj, proizvodnoj, finansijskoj i civilizacijskoj

integraciji u XXI vijeku. Kontrolisano i interaktivno funkcionisanju svih ekonomskih instituta je imperativ vremena koji nema alternativu. Ali, tvrdokorni neoliberali (kvazireformisti) i dalje orkestrirano brane ovu nekonzistentnu platformu pogubne ekonomske politike. Da ironija bude veća, oni se nalaze u vladama ili blizu njih, što koči realne institucionalne promjene. Jer, oni se najbolje snalaze u igri sa privilegovanim pravilima ponašanja, na terenu koji je monopolski nagnut na nečiju stranu, što je sušta suprotnost institucionalnom ponašanju.

Nijesu dovoljne proročanske riječi K. Polany-a iz 1944. godine: „*Put ka slobodnom tržištu je prokrvčen i održavan otvorenim orgonim naporima doslednog, centralizovanog i kontrolisanog intervencionizma*“. Nijesu dovoljni poražavajući rezultati primjene neoliberalnog modela kao promašene „*ekonomske mudrosti*“, koja je prouzrokovala mnogo zala u većini postsocijalističkih država (opustošene privrede, grabeške privatizacije, pauperizacija, apatija i raslojavanje stanovništva, nezaposlenost, pad proizvodnje, reprodukovanje krize, jatačka ekonomija, kriminalizovanje privrede i društva, deficit vladavine prava, itd.). Nije dovoljno ni najnovije priznanje rodonačelnika „Vašingtonskog konsenzusa“ J. Vilijamsona o ograničenosti recepata koje je J. Stiglitz nazvao „*tržišnim fundamentalizmom*“. To nas dovodi do razmišljanja da se pomenuti *osnovni uzrok* i barijera institucionalizacije nalazi u sferi političkog sistema (no-menklaturnih struktura vlasti i njihovih lobističkih veza).

Prilika je da u ovom kontekstu pomenemo propagiranje ideje tzv. „*mini države*“. Umjesto komentara, analize i karakterisanja navedene ideje, smatramo da je za dokazivanje njene održivosti dovoljno postaviti elementarno metodološko pitanje: u kojem smislu država treba da bude „*mini*“? Da li u ekonomskom (što bi značilo redukciju makroekonomskih instrumenata), ili u pravnom (smanjenje vladavine prava), ili u socijalnom (smanjenje socijalne jednakosti), ili u političkom (smanjenje demokratije i sl.), ili u smislu ograničavanja državnog suvereniteta pod naletima globalizacije, itd.

Naravno, poznat nam je teorijski koncept „*minimalne države*“ koja „*osigurava stabilni zakonski i regulativni okvir, tako da se pojedinci mogu baviti svojim poslom bez prekomjernoga uplitanja politike*“ (1, 849), koji polazi od tradicija Lockeovog liberalizma, u kojem se razvija ideja društva s akcentom na pojedince koji su što više odvojeni od države. Koliko su ostvarljivi takvi idealistički koncepti u uslovima djelovanja svakojakih poročnih ljudskih interesa koji narušavaju opšte interese i ne uklapaju se u Pareto princip? Niko ozbiljan ne može negirati konzistentnost preokupacije liberalne demokratske tradicije – demokratsku državu kao *institucionalni mehanizam*, koji artikuliše privatne i opšte interesa u društvu. Postsocijalistička praksa se vrlo malo uklapa u navedeni model. Kad se u liberalnom žargonu kaže da država nema viših ciljeva od dobrobiti pojedinaca, valja se misli na sve pojedince, a ne samo na povlašćene?

Ne smije se zaboraviti ni pitanje J. S. Milla o ravnoteži između *individualne nezavisnosti* i *društvene kontrole*, kao ni pravilno shvatanje R. Nozicka da je „*minimizacija*“ države opravdana samo kada je „*ograničena na uske funkcije*

„zaštite od nasilja, krađe, prevare, nepoštivanja ugovora i sl.“ (prema: 1, s. 856). Kroz prizmu navedenih shvatanja treba razmatrati postsocijalističku praksu.

Ovaj podnaslov se može tumačiti i preko fenomena praktičnog individualizma rijetkih pojedinaca, koji „pluralističkom retorikom“ zamajavaju mase. Sjetimo se da je pluralizam bio osnovni retorički moto tranzicijskih reformi, kada se narodu obećavala masovnost (privatne svojine, ekonomskih sloboda, preduzetništva, efikasnih vlasnika, boljeg života i dr.). Odavno je valjda svima jasno da su to bile samo neoliberalne bajke zasnovane na principima dvojnih standarda. Neoliberalizam se kao filozofija metodološkog individualizma pokazao izuzetno uspješnim u pogledu formiranja bogatstva, moći i ekonomskih sloboda privilegovanih rijetkih pojedinaca, koje alibi-ekonomisti često nazivaju i poistovjećuju s ekonomski efikasnim vlasnicima. Pošto proces bogaćenja nije bio inovativnog, proizvodnog i/ili naslednog karaktera, nego ekstremno grabeškog, jasno je da je manjina dobila ono što su većina i/ili država izgubili. Pri tome se mora imati u vidu volšeban fenomen brzometne i plišano revolucionarne transformacije društvene svojine u državnu. U periodu neviđene propagadne individualizma i instituta (što *per se* krije u sebi duboku metodološku i praktičnu kontradiktornost, koja je golim okom vidljiva i može se jednostavno dokazati institucionalnom analizom), došlo je do drastične redukcije individualnog izbora u masovnim razmjerama i kvazi-institucionalizacije kao dominantnog kočionog tranzicijskog mehanizma sa produženim trajanjem.

U praksi mnogih postsocijalističkih država se formirao specifični kočioni tranzicijski model „10d“, sastavljen od brojnih deformacija (tržišnih odnosa, privrednog ambijenta, konkurencije, motivacije, ekonomskog ponašanja i dr.), deficita (vladavine prava, institucionalizacije, motivacije, kvaliteta života, ekonomskih sloboda, konkurencije i sl.), destruktivnosti (ekonomske politike), diferenciranja (stanovništva), disproporcija (razvojnih, resursnih i dr.), dominacije (povlašćenih pojedinaca), diskriminacije (ljudskih i ekonomskih sloboda i prava), diktiranosti (monopola – ekonomskih, partijskih i dr.), determinisanosti (partijsko-političke) i dualnosti (primjene dvostrukih standarda) – V. Drašković 2007a, s. 93.

Sa zakašnjem od tri decenije, rodonačelnik tzv. „Vašingtonskog konsenzusa“ J. Williamson je priznao ograničenost sopstvenih recepata. Čak je i okoreli liberal P. Krugman (dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju u 2008) je izjavio: „Sloboda tržišta ponekad vodi na potpuno pogrešan put ... i dovodi do skandaloznih lomova“.

Bezgranična neoliberalna dinamika deregulacije je raznim instrumentima „finansijske gimnastike“ probila realna ograničenja ekonomske stvarnosti, moralne i institucionalne uslove racionalnog ljudskog ponašanja. Ti uslovi se mogu nazvati regulatori, stabilizatori, instituti, norme i sl., ali se nikako ne smiju zasnivati na ideološko-interesnoj matrici, jalovoj retorici i/ili fiktivnoj matematičko-virtualnoj metodologiji.

Mnogi oblici neoliberalnih deregulacija doveli su do sadašnje globalne finansijske i ekonomske krize, koja je demistifikovala kapitalizam „bez alternative“, „kraj istorije“.

Na taj način, u potpunosti je razobličena suštinska dogma neoliberalne ekonomske politike, zasnovana na teorijskom postulatu da su tržišta najbolji način alokacije društvenog bogatstva i resursa. Naravno, jasno je da kriza ne znači ni kraj kapitalizma, niti ishitreni pronalazak i početak primjene nekog radikalno „boljeg“ recepta od neoliberalističkog. Realne su samo modifikacije i kombinacije do sada poznatih recepata, čije će doziranje biti promjenljivo i prilagođeno cikličnosti privrednih pokataljelja, uz uvažavanje pozitivnih djelovanja svih ekonomskih instituta.

Neoliberalizam je kao doktrina, filozofija, teorija i praksa (ekonomska politika) proizveo dramatične posledice za čovječanstvo u protekle četiri decenije, preko dva dominantna paralelna procesa globalizacije i postsocijalističke tranzicije. Zbog primjene kvazi-institucionalnog nasilja (političkog i ekonomskog), kojim je verifikovano netržišno prisvajanje (u ogromnim razmjerama) organizovane manjine (koja može da radi šta hoće, gdje hoće, kad hoće i kako hoće) nad neorganizovanom većinom, pojedini autori neoliberalizam poistovjećuju sa *neodarvinizmom* (Kulić 2000, s. 867).

Reformatorska retorika o ljudskim slobodama (ekonomskim i drugim), slobodnoj trgovini i demokratiji bila je i ostala samo *privid* i *obećanje*, zbog nezaobilaznih naslaga nejednakosti, siromaštva, gladi, neishranjenosti, nerazvijenosti i drugih brojnih globalnih problema koje su izazvali neoliberalni makroekonomski recepti (tipa „šok terapije“, grabeške privatizacije i dr.). Može se s pravom postaviti pitanje: postoje li uopšte neke granice (moralne, ljudske, civilizacijske i druge) i šta sve obuhvata pojam sloboda? Da li obuhvata i slobodu plišanog pljačkanja, „demokratski“ utemeljenog uspostavljanja totalitarnog sistema moći po svaku cijenu, primjenu „recepata“ inherentnih sistemu, što sve skupa liči na „*novo varvarstvo*“ i odgovarajuću imperijalnu „kulturu“? Neoliberalni recepti od početka do danas su ličili na elitistički i pohlepni *koncept moći*, koji teži da se pretvori u svemoć, odnosno totalnu dominaciju (rijetkih država, partija na vlasti i povlašćenih pojedinaca). Radi se o novoj formuli kapitalizma za održavanje i širenje hegemonije dominantnih država, vlada, korporacija i privatne svojine moćnika. Sve to znači da krizni ekonomski problemi, koje je stvorio neoliberalizam, nijesu samo ekonomske, nego vjerovatno mnogo više moralne prirode. O tome možda najbolje svjedoči neoliberalni virus istovremenog dvostrukog dejstva: rasipnosti razvijenih i preživljavanja nerazvijenih. Drastično raste jaz između bogatih i siromašnih: najbogatija petina svjetskog stanovništva posjeduje 82,7% sveukupnog bogatstva svijeta, a najsiromašnja petina tek 1,2%. Čak i u SAD, prema nobelovcu Paulu Krugmanu, u razdoblju 1970-2005. je 0,1 % najbogatijih upetostručilo svoj prihod, dok je prosječna plata manja za 12%.

Doktrina *ekonomskeg neoliberalizma* je bila ideološki temelj globalizacije i (značajno) postsocijalističke tranzicije, a zasniva se na paradoksalnim i protivurječnim principima minimalne (veoma ograničene) države i maksimalnih (neogrančenih i nekontrolisanih/samokontrolisanih) ekonomskih sloboda i prava privatne svojine. Odmah je jasno kakvi mogu biti odnosi između manjine povlašćenih, privi-

legovanih i organizovanih monopolista („efikasnih preduzetnika“), s jedne, i većine siromašnih, eksploatisanih i neorganizovanih pojedinaca, s druge strane, u uslovima tzv. „minimalne države“, čija je jedina funkcija da garantuje „fer“ odnose na neograničeno slobodnom tržištu. Deregulacija je raznim metodama nametnuta kao nealternativna varijanta, u kojoj privatna pohlepa navodno najbolje motivise preduzetničke ambicije i inovaciju. Kategorije i institute pravednosti, povjerenja, kontrole i porijekla imovine su ignorisane. Svijetu je bila potrebna teška globalna finansijska i ekonomska kriza da se otrijezni od *neoliberalnih improvizacija*, čije su posledice nesagledive i neprocjenjive. Okorelim pristalicama neoliberalizma, svakako vođenim interesno-lobističkim motivima, čak ni drastične mjere državne intervencije nijesu dovoljne da maker posumljaju u ispravnost sopstvenih recepata, koji su se od samog početka do danas pokazivali pogubnim za ogromnu većinu stanovništva, a evo sada i za cjelokupno čovječanstvo.

Naravno, nije samo zakazao ekonomski institut tržišnog regulisanja – itekako je zakazalo i državno regulisanje, kao i institut svojine u grabeški programiranim privatizacijama i uslovima nezaštićenih i nespecificiranih prava svojine. Ali, zašto? Odgovor je takođe kristalno jasan: zbog vodstva pohlepnih, interesno orijentisanih „reformatora“ (novih gospodara i novokomponovanih „efikasnih vlasnika“), koji su slijepo slijedili recepte izrabljivačke neoliberalne ekonomske politike. I tu nije kraj, makar ne za sve neoliberalne, jer neki (doduše sasvim beznačajni u globalnim, pa čak i regionalnim relacijama) i dalje orkestrirano i javno podržavaju neoliberalizam! Ne haju za navedeno priznanje greške tvorca neoliberalizma Johna Williamsona, niti za kritike takvih autora kao što su Jan Aart Scholte, Ulrich Beck, Joseph Stiglitz, Paul Krugman, James Tobin, Ingomar Hauchler, Hans Lenk, Hans Küng (nadredenost politike ekonomiji, te nadredenost etike i politici i ekonomiji) i mnogi drugi.

Iluzorni i osporavani esej Francisa Fukuyame „Kraj istorije“ (1990) sa optimističnom vizijom konačne pobjede neoliberalnog kapitalizma pokazao je svu pogrešnost slijepog vjerovanja u mogućnost formacijskog i nealternativnog društveno-ekonomskog razvoja. Sada taj isti Fukuyama iznosi pesimističke prognoze i podrugljivo piše o „stvarima koje su imanentne *reganizmu*“ i „*nekakvom samoregulatornom kapacitetu tržišta*“ (2009, ss. 61-2). Iako ne dovodi u pitanje uspješnost kapitalizma, on se otvoreno zalaže za „*prelazak na drugačiji model*“ ako se želi popraviti kapitalistička privreda.

5. Neoliberalizam i globalizacija

Sve ili skoro sve što je povezano s globalizacijom počiva, počinje i završava se na tržištu kao ekonomskom institutu (regulatoru) i konkurenciji kao njegovoj osnovnoj poluzi. Formiranje vlasti nacionalne i nads nacionalne elite postao je novi (neoliberalni) orijentir razvoja. Realizuje se četvrti Druckerov tip ekonomije: poslije nacije, regiona i transnacionalnih korporacija, nastupa tip privređivanja u kojem dominiraju novac, kredit i investicije, omogućen liberalizacijom i denacionalizacijom robnih i finansijskih

tokova na svjetskom tržištu, kao i pretvaranjem institucionalnih investitora (penzioneri, osiguravajući i investicioni fondovi) u kreditore. Zbog toga Wertheim poistovjećuje globalizaciju s „*međunarodnim valutnim fundamentalizmom*“, Amin s „ideološkim diskursom kojim se legitimise strategija imperijalističkog kapitala“, a Ramonet sa „geopolitičkom haosa i carstvom liberalizma“ (V. Drašković 2002, s. 23).

Veliki broj autora smatra da je globalizacija teorijski zasnovana na shvatanjima transnacionalnih tržišnih liberala, globalista i geopolitičkih ekonomista, koji samo retorički nameću *princip konkurencije* kao dominantan i sveobuhvatan ključ globalizacije. Oni ukazuju da realnost prakse krajnje surovo redukuje proklamovani princip, jer se po potrebi lavira između korišćenja neoliberalizma (prema bogatoj manjini) i protekcionizma (prema siromašnoj većini). Za navedene stavove je reprezentativno upozorenje N. Chomskog (1999) da je globalizacija *ideologija bogatih* (razvijenih), koja izaziva krize suvereniteta i deregulacije kod nerazvijenih zemalja, ali ne i kod razvijenih zemalja kao inicijatora globalizacije. Lucidna analiza neoliberalizma je tematski direktno povezana s fenomenom globalizacije. On definiše neoliberalizam kao: a) temeljnu političku paradigmu našeg vremena, koja u globalnim razmjerama služi za dominaciju, b) globalni političko-ekonomski trend, c) 'kapitalizam bez rukavice', d) novu verziju stare borbe nekolicine bogatih protiv većine siromašnih i e) ideologiju i doktrinu slobodnog tržišta koje je *'iznad svega'* (Ibid., ss. 5-20).

Nije Chomsky usamljen u ocjeni neoliberalnog karaktera globalizacije. Mnogi autori smatraju da je neoliberalna paradigma preuzeta iz radova F. Hayeka, M. Friedmana i kasnijih publikacija OECD, GATT, IMF, World Bank i sl. Čini se da je poseban impuls navedeni model dobio u periodu 70-ih godina, kada su zapadne zemlje uložile pojačane napore u neutralisanju tzv. „novog međunarodnog ekonomskog poretka“, koji su pokušale uspostaviti novooslobođene zemlje u cilju pravednije preraspodjele resursa u korist periferije. Kriza „*države blagostanja*“ takođe je odigrala značajnu ulogu u forsiranju neoliberalnog modela kao „*eminentno hegemonijalnog poretka*“ (Elaković 2001, s. 171), koji se zasniva na sledećim karakteristikama:

- akcentuje se stroga *homogenizacija* mehanizama državnog regulisanja (posebno monetarnih) zemalja koje forsiraju globalizaciju,
- apsolutizuje se *tržište* kao „*jednakost mogućnost*“ (Friedman), odnosno jedinstveni i svemoćni regulativni mehanizam formiranja cijena;
- nacionalna država i privreda se tretiraju kao *odumiruće kategorije* koje treba što prije prevazići. U tom smislu se predlaže *politika otvorene privrede*, koja navodno najviše pogoduje ostvarenju ekonomskog rasta;
- pojačavaju se mjere *liberalizacije*;
- forsira se *privatizacija*;
- propagira se i djelimično sprovodi *deregulacija*, ali se državno regulisanje uglavnom reformiše i fleksibilno prilagođava zahtjevima biznisa;

- održava se i pomaže *dominacija konkurentne sposobnosti* centara svjetske privrede, jer se smatra da je konkurentnost glavni temelj uspjeha;
- formiraju se *novi regulativni (institucionalni) mehanizmi* globalne ekonomije;
- konstatno se *kontrolišu i eksploatišu* privreda perifernih zemalja.
- potcjenjuju se tuđe kulture, istorijske tradicije i nasleđe, a *nameće* se zapadni obrazac života, itd.

Vjera u neoliberalni recept uzdiže se do mita i pretvara u kult koji trasira i širi puteve globalizacije misije: „*Sada i u predvidljivoj budućnosti jedinstvena svjetska civilizacija biće vladajuća ekonomska kultura svjetskog tržišta*“ (Foreign Affairs, July-Avgust 1996, p. 45).

U razmatranju neoliberalnog modela globalizacije potrebno je razlikovati njena teorijska uporišta od realne prakse i politike, jer se oni izuzetno mnogo razlikuju, na čemu i Chomsky insistira (Ibid., s.19). Prvenstveno zbog *dvojnih standarda* koje primjenjuju razvijene zemlje, koje druge rigorozno uslovljavaju s primjenom radikalnih varijanti svojih preporuka, a za sebe ih ne smatraju obavezujućim, nego se koriste „*kad god zatreba*“: „*Doktrina slobodnog tržišta se pojavljuje u dva vida. Prvi je onaj zvanični koji se nameće neznačajnicima. Drugi je onaj koji bismo mogli nazvati 'stvarno postojećom doktrinom slobodnog tržišta' koja glasi: tržišna disciplina je zdrava za tebe, ali nije za mene, osim ako će mi doneti privremenu prednost*“ (Ibid., ss. 39-40). Drugim riječima, „*za tebe tržišna disciplina važi, a za mene ne važi, osim u slučaju da 'igralište' naginje na moju stranu*“ (Ibid., s. 77). Simptomatično je da čak i časopis poslovnih krugova SAD „*Fortune*“ priznaje da „*kada američki biznis priča o kapitalizmu, ima u vidu slobodno tržište kod svih, osim kod sebe*“ (25.05. 1998, p. 25). Chomsky tvrdi da tržišta gotovo nikad *nijesu konkurentna*, jer ih kontrolišu velike korporacije, tako da svjetski sistem liči na „*korporativni merkantilizam*“ (Ibid., s. 132).

Neoliberalni model globalizacije pretpostavlja eksteralizaciju nepovoljnih operacija, sopstvenih troškova, kriza, teškoća i problema razvijenih. Nezaposlenost se smanjuje na račun emigracije i smanjenja imigracije, nedostatak unutrašnjeg tržišta prodaje kompenzuje se izvozom, istrošenost ili nedostatak sopstvenih resursa kompenzuje se uvozom, nedostatak investicionih rješenja nadoknađuje se izvozom kapitala, itd. (Oxelheim 1996, p. 34).

Ideal globalizacije u svojoj težnji prema opštem ima nekih dodirnih tačaka s totalitarizmom, koji je po svojoj prirodi i prema istorijskim iskustvima prolazan fenomen. Na početku novog milenijuma sveža su sjećanja na prošli vijek, koji je obilovao raznim oblicima utopizma i totalitarizma, od kojih su dva bila dominantna i tragična: „*bauk*“ fašizma (s nacističkom ideologijom i primatom rase) i „*bauk*“ komunizma (s boljševičkom ideologijom i primatom klase). Ako pretpostavimo da su navedeni fenomeni danas u značajnoj mjeri prevaziđeni i/ili marginalizovani, moramo priznati da se nalazimo u stanju iščekivanja, strepnje i bojazni od novih oblika utopizma i totalitarizma, koje može da proizvede novi „*bauk*“ koji kruži svijetom - proces globalizacije (s ideologijom transnacionalnog i geopolitičkog širenja i primatom interesa krup-

nog kapitala). Totalitarizam XX vijeka je produkovao dva svjetska rata i imperijalističke tendencije, pa se s pravom brinemo i pitamo: da li će globalizacija biti bolja?

Simptomatična je izjava D. Sorosa da je „*globalni kapitalistički sistem daleko od stabilnosti*“ i da je „*globalni finansijski sistem u cjelini sve manje pouzdan, jer je značajno stradao autoritet i reputacija Međunarodnog monetarnog fonda*“ (2000, s. 56). Česte i smjenjujuće finansijske krize su realnost, nezavisno da li su ciklične, recesione, regionalne, nacionalne ili spekulativne prirode. One su uvijek zahtijevale pojačano državno regulisanje, bez obzira koliko se to priznavalo. Pošto su finansijska tržišta dobila visok stepen globalnosti, slijedi da će u svim finansijskim krizama biti potrebno pojačano regulisanje nacionalnog i globalnog karaktera. Postavlja se pitanje: da li takvo regulisanje može biti uspješno, funkcionalno i pravovremeno koordinisano?

Međunarodno kretanje kapitala je jedan od osnovnih generatora i akceleratora globalizacije. Finansijske operacije su njen centralni sinergistički mehanizam i oblast u kojoj je ona najviše napredovala. Zahvaljujući liberalizaciji, deregulaciji i kompjuterizaciji, višestruko su povećani obim transakcija i mobilnost kapitala, smanjeni transakcioni troškovi, internacionalizovani njegovi tokovi i pomjereni prema institucionalizovanim investitorima. Finansijske inovacije su omogućile dominaciju ogromne virtualne sume spekulativnog kapitala. Zbog povećanja svoje konkurentne sposobnosti i profitabilnosti, sve su više liberalizovana finansijska tržišta i stvorena su nova međunarodna finansijska tržišta valutnih fjučersa i opcija. Brzo se razvijao mehanizam hadžiranja i upravljanja rizicima i derivati kao rizičniji i nepredvidljiviji oblik finansijskih instrumenata. Oni su stvorili nove mogućnosti spekulacija zasnovanih na promjeni valutnih kurseva, akcija i drugih finansijskih aktiva. Pojava derivata i raznih drugih finansijskih instrumenata ubrzala je proces osamostaljenja finansijskih tržišta, koji su počeli sve više sami sebe da opslužuju, nezavisno od realnog sektora privrede. To je dovelo do nezapamćene nestabilnosti finansijskih tržišta u svijetu. Sredinom 80-ih godina P. Drucker je pisao da su finansijska tržišta počela igrati nezavisnu ulogu od tržišta roba i usluga. Finansijska globalizacija je dovela ne samo do slobodnog premještanja ogromnih finansijskih sredstava kroz prozirne nacionalne granice, nego i do izmjene funkcije novca u globalnoj ekonomiji. Počelo se trgovati novcem kao klasičnom robom, pa su *valutne spekulacije* postale najunosnija tržišna operacija (Foreign Affairs No 4/1986, p. 786).

Burni razvoj elektronske tehnologije omogućio je da valutne i finansijske spekulacije stvaraju svojevrsnu „*kazino ekonomiju*“, jer u svijetu raste količina virtualnog tzv. „*fantomskog kreditnog novca*“, koje emituju privatne banke s emisionom licencom. Procenat rezervnog obezbjeđenja emitovanog kreditnog novca je veoma nizak, tako da niče masa „*fantomskog novca*“, koja u slučaju istovremene tražnje njihovih kreditora ne može biti isplaćena, što bi dovelo do finansijskog kolapsa. Možda su finansijske krize u Jugoistočnoj i Istočnoj Aziji i savremena globalna finansijska kriza najava mogućnosti ostvarenja gore navedene prijetnje?

Prema shvatanjima mnogih autora, može se zaključiti da je novi „globalni poređak“ model totalitarnog, do apsurdna banalizovanog, vesternizovanog i utopijskog (eoliberalnog internacionalizma. U suštini kompletne neoliberalne globalističke retorike nalazi se geopolitika kao najreakcionarniji pravac geografskog determinizma, koji opravdava imperijalizam pozivanjem na neophodnost proširenja životnog prostora. Stvarna demokratija počiva na kompromisima, a ne na diktatima, a pripadnost tržišnoj ekonomiji bi trebalo da bude više stvar slobode izbora, nego tradicije ili kulturno-civilizacijske predodređenosti. Globalizacija ugrožava kompletnu svjetsku ekonomiju fascinantnom spekulativnom aktivnošću s enormnom količinom virtualnih finansijskih sredstava, prevlajivanjem kriza na druge zemlje i vještačkim izazivanjem kriza na raznim prostorima, pritiscima i ekonomskom indoktrinacijom raznim parolama, prevaziđenim teorijama, neostvarljivim neoliberalnim modelima samoregulacije i pogubnim receptima restriktivne ekonomske politike, propagandnim pričama i knjigama o idealu države blagostanja i potrošačkog društva, "otvorenog društva" tipa Soros i otvorene ekonomije. Neki autori idu tako daleko i smatraju da forsirana realizacija neoliberalne konstrukcije tzv. »globalnog sela«, smatra Neklessa (1999, s. 32), zamijenila je nacizam i komunizam i pojavila se kao treća dominantna »svjetska religija« prošlog vijeka.

6. Zaključna razmatranja

Sve imperije su se istorijski urušavale i smjenjivale, kao i ideologije, formacije, totalitarizmi, dominacije i forme eksploatacije. Ali, njihovi ostaci su i dalje ostajali da žive (ili životare), manje u čistim a mnogo više u rekombinovanim oblicima. Zato nije realno da će neoliberalna osvajačka ideologija, ekonomija, politika i filozofija iščeznuti. Ona će se mimikrijski modifikovati, negdje prije a negdje kasnije, negdje više a negdje manje, i prerasti u neki drugačiji i savremeniji, opet rekombinovani oblik, način ispoljavanja i metodologiju dominacije moćnih. Da li i koliko će biti humaniji i društveno odgovorniji – ostaje da se vidi. Od toga će zavisiti stepen realnih ljudskih sloboda i demokratije.

Sigurno je da će se čovječanstvo morati vratiti proizvodnji (umjesto finansijskog inženjeringa i merkantilizacije svega i svačega), održivom razvoju (umjesto bespoštedne eksploatacije prirode), ekologiji (umjesto nekontrolisanog zagađivanja) i institucionalnom pluralizmu (umjesto tržišnog fundamentalizma). Takođe je sigurno da će se ekonomija usluga morati svesti na proizvodne usluge i da će biti drastično smanjena za sektor virtualnih finansijskih usluga. Veliko je pitanje da li će se i koliko smanjiti vojni budžeti pojedinih zemalja, kojima se finansiraju imperijalizam i ratne avanture u raznim krajevima svijeta. To će mnogo više zavisiti od *cost-benefit* analize i potrebe aktiviranja agregatne tražnje, nego od nekih utopijskih geostrategijskih planova.

Globalna finansijska i ekonomska kriza je nagovještavana: *prvo*, dogodile su se mnoge ozbiljne krize, koje su nagovještavale daleko veću i razorniju krizu, što proizi-

lazi iz globalne povezanosti biznisa; *drugo*, postojali su statistički podaci o padu ekonomskih pokazatelja u mnogim svjetskim privredama, siromašenju, nagomilavanju dugova, katastrofalnoj tranziciji postsocijalističkih država i dr.; *treće*, mnogi autori su upozoravali da je vladajući neoliberalni koncept vođenja ekonomske politike i neopravdanog enormnog bogaćenja neodrživ, da su finansijska tržišta veoma labilna (N.Čomsky, A.Kobjakov, M. Hazin, S. Rič, J. Stiglitz, J. Gray, G. Soros, M. Rabin, D. Harvey i dr.).

Vrhunac krize liberalnog kapitalizma bila velika Svjetska ekonomska kriza (kriza hiperprodukcije), koja je počela krahom njujorške berze 24.10.1929. Vrhunac savremene globalne svjetske ekonomske krize nije moguće odrediti, jer on zavisi od definisanja datuma nepovratnog raskida sa neoliberalnom dogmom, koja se pokazala društveno neosjetljivom, elitističkom, destruktivnom, ekonomski neefikasnom. Kako sada stvari stoje, još nije došlo do opšteg konsenzusa po tom pitanju, jer se ne radi o socijalističkom javnom dobru, koje se preko koljena i preko noći može urušiti, nego o kapitalističkoj javnoj strategiji bogaćenja, koje se niko neće tek tako odreći sve dok se ne pronađe odgovarajući supstitut.

Zlonamjerno je i netačno danas tražiti jedinog krivca globalne ekonomske krize u teorijskom i praktičnom konceptu neoliberalizma, bez obzira na sve njegove dokazane destruktivnosti. Neoliberalizam je u početku bio odgovor na krizu, u istoj mjeri kao što je to danas intervencionizam. Kasnije je prerastao u visoko interesni monistički institucionalizam, ali ne nikako *per se*, nego uz duboku blagonaklonost isinteresno zainteresovanih vladajućih državnih nomenklatura.

Kristalno je jasna dimenzija zatajivanja ekonomskog instituta državnog regulisanja: da bi neko mogao naglo i enormno da se obogati, mora da zataji institut kontrole i regulacije, i da se nekome dodijele privilegije, a to može da uradi samo neko iz državnog aparata! Takođe je jasno da je došlo do preraspodjele bogatstva, u kojoj su mnogi izgubili, a rijetki postali oligarsi. Nije teorijski i etički sporna idealistička krilatica A. Smitha da „*služeći svojim vlastitim interesima, pojedinac zapravo služi društvenom, javnom interesu*“. To je u redu s aspekta kako bi trebalo da bude. Takođe nije sporno da se pri tome ne smiju ugrožavati interesi drugih, tj. da se sopstveno bogatstvo (i sreća) ne smije graditi na siromašenju (i nesreći) drugih. To je ono što se desilo i što se reprodukuje.

Ne smije se sputavati sloboda tržišnog (i drugog) izbora, ali, naravno, samo uz sopstveni rizik i sopstveni novac, kao ni slobodno tržište, ali, naravno, u granicama moralnih kriterijuma, društvene odgovornosti, racionalnog ponašanje, institucionalnih standarda, zaštićenih i jasno specificiranih prava svojine i igre na terenu koji ne naginje na nečiju stranu. Tržište nije i ne smije biti suprotstavljeno slobodi, jer je ono jedan od njenih oblika i načina manifestacije. Samo kvazi-tržište (institucionalno deformisano i privilegovano tržište) predstavlja suprotnost slobode i njenu kočnicu. Kvazi-tržište ograničava njegovu realnu slobodu, a jača njegova ograničenja i deformacije. Regulator mora da postoji, da koriguje i sprečava tržišne deformacije i da forsira inovacije.

Globalna finansijska kriza je Pirova pobjeda spekulativnog nad preduzetničkim menadžmentom, asimentičnih informacija nad rizik menadžmentom i rejting agencijama, netransparentnog i virtualnog finansijskog sektora nad poreskim obveznicima, neoliberalnog monizma nad institucionalnim sinergizmom, kazino ekonomije nad realnom ekonomijom, tržišnog nereda nad državnim nemarom (selektivnim odsustvom regulacije), stvaranja rizika nad upravljanja njime. Kad nestanu svi oblici institucionalne kontrole, nastaju haos i kriza.

Moraju se izvući pouke i šire shvatiti objektivna nemogućnost održivog razvoja zasnovanog na institucionalnom monizmu i uskim interesima rijetkih i povlašćenih pojedinaca, koji su često partijski i lobistički generisani. Razvoj se ne može zasnivati na skokovima, neznanju, nemoralu, nepovjerenju, nesaradnji, sociopatološkoj fenomenologiji, anti-civilizacijskim i anti-humanim normama,

Literatura

Čakardić, A. (2006), „Globalna neoliberalna demokracija u ‘minimalnoj’ državi“, *Filozofska istraživanja* br. 104, god. 26, sv. 4, 849-860.

Čomski, N^o. (1999), *Profit iznad ljudi: neoliberalizam i globalni poredak*, Novi Sad: Svetovi.

Drašković, M. (2009), „Globalna finansijska kriza i neoliberalna dogma“, *Ekonomija*, Zagreb, (u štampi).

Drašković, Veselin (1995), *Mješovita ekonomija i tranzicija*, Beograd: Ekonomika.

Drašković, V. (1997), *Neoinstitucionalne ekonomske teorije*, Beograd-Kotor: Ekonomika i Fakultet za pomorstvo.

Drašković, V. (1998), "Privatizacija v Jugoslavii", *Mirovaja ekonomika i međunarodnje otnošenija* N° 9, 133-9.

_____ (1999), "Problemi i deformacije tranzicije", *Ekonomika misao* br. 3-4, 221-34.

_____ (2000), "Sprovođenje institucionalnih promjena u Crnoj Gori", *Ekonomist* br. 4, Vol. 32, 121-7.

_____ (2001), "Kočioni mehanizam YU tranzicije", *Ekonomist* br. 2, Vol. 34, 67-74.

_____ (2001a), "Institucionalizacija i kvazi-institucionalizacija u SRJ", *Ekonomist* br 3, Vol. 35, 71-79.

_____ (2001b), "Pojam, uzroci i posljedice globalizacije", u: Zbornik "Globalizacija i tranzicija", Beograd, Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, 139-48.

_____ (2002), "Masovna vaučerska privatizacija i neoinstitucionalna teorija prava svojine", *Ekonomika preduzetništva* br. 2, 107-109.

_____ (2002a), "Barjeri na puti sozdanija rinočnih institutov v Jugoslavii", *Mirovaja ekonomika i međunarodnje otnošenija* N° 6, 88-93.

_____ (2003), "Značaj institucionalizacije i njena ograničenja u periodu postsocijalističke tranzicije", *Ekonomika misao* br. 1-2, 143-50.

_____ (2004), "Kočioni faktori i zablude crnogorske institucionalizacije", *Zbornik CANU* br. 67, 233-248

svakojakim protivprirodnim antinomijama, dezinvestiranju, lažnoj retorici, blefovima, obmanama, drastičnim nejednakostima, eksploataciji, jednostranostima, dominaciji i demotivaciji. Racionalan i održiv izbor treba da izvrše vlade, narodi i cijelo čovječanstvo koje je u opasnosti.

Jedan od osnovnih nedostataka neoliberalne "šok terapije" je u pogrešnom izboru prioriteta, u kojem su teleološki zamijenjeni ciljevi (izlazak iz krize, ekonomski rast, efikasnost) sredstvima (liberalizacija, privatizacija, demokratizacija, deregulacija). Praksa je pokazala da nije moguće na taj način, u jakobinskom stilu, po receptu Vašingtonskog konsensusa, srušiti stare društvene i privredne institute, koji su se razvijali u toku nekoliko decenija, i na brzinu izgraditi nove, uspješne i efikasne. Inače je od brzine reformi mnogo važniji njihov uspjeh.

_____ (2005), *Svojina i privatizacija*, Kotor: Fakultet za pomorstvo.

_____ (2005a), "Individualizam i instituti", *Montenegrin Journal of Economics* N° 2, Vol 1, 58-70.

_____ (2005b) "Prioritet ekonomskih instituta u odnosu na ekonomske slobode i njihova komplementarnost", *Ekonomski anali* br. 165, 213-223.

_____ (2007), „Imitacije postsocijalističke institucionalizacije“, *Montenegrin Journal of Economics* N° 4, Vol. 2, 49-69.

_____ (2007a), "Kritika odnosa ekonomske politike i institucionalizacije u Crnoj Gori", *Ekonomija* (Zagreb) br. 1, god. 15, 83-99.

Drašković, V., Drašković, M. (2009), „Prepreke ekonomskoj institucionalizaciji u državama tranzicije“, Zbornik sa naučnog skupa, Kragujevac: Ekonomski fakultet (u štampi).

Fukujama, F. (2009), „Rasipnici i zaboravljeni nauk štednje“, *Nin* br. 3042, 16. april, 60-61.

Kovač, B. (1991), "Privatizacija i preduzetništvo kao pravci reforme", u: *Od nacionalizacije do privatizacije*, red. B. Cerović, Beograd: Ekonomski fakultet i Ekonomski institut, 300-311.

Kulić, S. (2000), "Konceptija neoliberalizma, edukacija i egzistencija", *Ekonomski pregled*, 51(9-10), 867-894.

Neklessa, A.I. (1999), "Konec civilizacij ili konflikt istorii", *Mirovaja ekonomika i međunarodnje otnošenija* N° 3, 32-8.

North, D. C. (1984), "Transaction cost, institutions, and economic history", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, N° 1, Vol. 140.

_____ (1987), "Institutions, transaction cost and economic growth", *Economic Inquiry* N° 3, Vol. 25, 418-432.

_____ (1993), "Instituti i ekonomičeskij rost: istoričeskoe vvedenie", *Thesis*, Tom 1, Vip. 2, 69-91.

Oxelheim, L. (1996), *Financial Markets in Transition. Globalisation, Investment and Economic Growth*, London.

Soros, Dž. (2000), "Novaja globalnaja finansovaja arhitektura", *Voprosi ekonomiki* br. 12, 56-84